

Çok Uluslu Kapitalizm, 21. y.y. Üniversiteleri ve “İnsani Bilimler”*

*Prof. Dr. Oya Batum MENTEŞE
Atılım Üniversitesi Fen Edebiyat Dekanı

21. y.y. da üniversiteleri anlamak için önce dönemi iyi okumak gerekir.

Ernest Mandel, Late Capitalism (1975) (Kapitalizm’in Son Dönemi) adlı kitabında kapitalizm’in 19.y.y. dan günümüze gelişmesini üç aşamada değerlendirir. Ona göre, birinci aşama 19.y.y. piyasa kapitalizm’i, ikincisi 20. y.y. tekelci kapitalizm’i (emperyalist dönem), üçüncüsü ise endüstri sonrası, çok uluslu kapitalizm (neo-emperyalist) dönemdir. (Mc. Caffery 2003:104-8)

Kapitalizm’in 1. ve 2. aşamalarında artan bir hızla gelişen bilim, teknoloji ve endüstrileşme süreçlerinde Batı ülkeleri bir yandan zenginleşip refah ve uygarlık düzeylerini yükseltmiş ve Modernizm’i yakalamış, diğer yandan da dünya gücü olmak için yarışmışlardır. Mandel’e göre, kapitalizmin üçüncü ve son aşamasında ise küresel ekonominin çok uluslu kapitalizm’in hâkimiyetine girmesi ile hemen hemen tüm ülkelerin ekonomik ve politik alanlarının kontrolleri, yerel ve ulusal güç ve sistemlerin elinden çıkarak teknolojik gelişmeyi kotrollerinde tutan çok uluslu küresel güçlerin kontrolüne geçmiştir.

Çok uluslu kapitalizm ve yarattığı politik ve ekonomik sistemler sürekli büyüme trendlerini sürdürebilmek için “bilgi”nin hızına ve kolay erişilip, çabuk tüketilmesine gereksinim duyarlar. Teknoloji bu hedefe yönelik yeni gelişmeler içinde olmalıdır. Nitekim bilgisayar teknolojisi alanındaki inanılmaz gelişmeler bu hedef’in gerçekleşmesine yardım etmiş ve bu süratli gelişim sonucu makinalar gittikçe küçülmüş ve güçlenmiş, bilginin elde edilip, biriktirilmesi ve sınıflandırılması radikal bir şekilde değişmiştir. Jean Françoise Lyotard’a göre önümüzdeki yüzyıllarda bilgi yeni güç kaynağı olacak ve uluslar bilgiyi elde edebilmek ve ellerinde tutabilmek için savaşıacaklardır çünkü çok uluslular arasındaki yoğun rekabette başarılı olabilmek, bilgiye erken ulaşabilmeye dayanmaktadır. Yine Lyotard’a göre bilgi artık bir amaç değil; bir amaç’a hizmet eden vasıta, bir araçtır. Önemli olan doğrular değil, performanstır. (Storey 1997:175)

Çok uluslu kapitalizm, gelişmesini ve büyümesini sürekli kılmak için bilgi üretimine olduğu kadar, destek birimleri olan reklamcılık, medya, enformasyon

endüstrilerine de gereksinim duymaktadır. İletişim teknolojisinin gücü, en yetenekli beyinleri kendilerine çekme özelliği, dolayısı ile inovasyon olanakları ile çok uluslu kapitalizm, üretimini paraya döndürme hedeflerini rahatlıkla gerçekleştirmekte, her sektörde sürekli olarak yeni ve daha yeni mallar üretme ve bunları gittikçe artan bir hızla piyasaya sürme hedeflerine kısa zamanda ulaşmaktadır. Üretim, çağımızda “evrensel bir tüketim manisi” ne dönüşmüştür artık. Reklamcılık sektörleri ürünlerin kullanım değerlerinin, üretim gerekçelerinin başka bir deyişle, işlevselliklerinin gerisinde kalmasını sağlamış, ürün değerleri, gerçek olmayan satış değerlerine göre tayin edilir olmuştur. Bir ürünün marka olması o ürünün daha işlevsel olduğu anlamını taşımamakta, sadece daha pahalıya ve daha fazla satılmasını sağlamaktadır. Böylece çok uluslu kapitalizm dünyanın nerede ise her köşesinde ekonomik hegemonya kurmuştur, bu da toplumsal örgütlenmenin şeklini ve tüm değerleri değiştirmiştir.

Çok uluslu kapitalizm aynı zamanda neo-liberal politikalar üretir. Dolayısıyla bu politikalarla yerini sağlamlaştırır. Neo-liberal politikalar, salt ekonomik değildirlir. Yarışmacılık, bireysellik ve kapitalizm’den başka alternatifin olmadığı görüşünün değer ve öğretilerini beraberlerinde getirirler. (Eagleton, 2003:53-56)

Neo-liberal politikalar, sosyalizmin başarısızlığını ilan ederek, çok kültürlülüğü, etnik kimlik ve guruplaşmayı, ulusal üst kimliği, sınıfsal farklılığın ve cinsiyetçi ayrımın önüne çıkartarak ulusal sınırları kaldırma yönünde politikalar geliştirmiştir. Böylece kapitalist yapılanmayı “küreselleşme” kavramı altında saklayarak, çok-uluslu hegemonyayı güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bugün sınıfsal ayrım küresel arena’da hala çok güçlü bir şekilde vardır. Dünyanın zenginliklerini kontrol altında tutanlarla onlar için çalışanlar arasındaki ekonomik, kültürel ve sınıfsal farklılık her geçen gün daha da artmaktadır. Cinsiyetçi ayrım da süregelmektedir. Kadınlar hala erkeklerden daha az ücretle çalıştırılmakta, cinsiyete dayalı ekonomik ve sosyal ayrımcılık farklı şekillerde yaşanmaktadır. “İktisadi Adalet” kuramcılarının tüm çabalarına karşın “küreselleşme” olgusu, merkez ülkelerdeki çok ulusluların, dolayısı ile zengin ülke ekonomilerinin ve zengin insanların lehine işlemektedir. (Bakırkaş ve Karbuz 2000) Kapitalizm’den başka alternatif olmadığı, sosyalizmin devrini tamamladığı ve başarısız olduğu yolundaki görüşler de neo-liberal politikalarca üretilen öğretilerdir, masum değildirlir. Nitekim, son küresel ekonomik kriz, bu görüşlerin birer öğreti olduğunu açıkça göstermiştir. 21. y.y. da endüstrileşmenin ve çok uluslu kapitalizmin uygulamaları, küresel ısınma, çevre kirliliği ve gezegenin yok olması tehlikesini

beraberinde getirirken, piyasa oyuncularının kolay ve çabuk para kazanma hevesleri ile dünya ekonomisi krizden krize taşınmaları, çok uluslu kapitalizmin hala kazanç hedeflerinden şaşmadan rekabetçi büyüme ve kaynakları tüketme ısrarcılığı ve duyarsızlığı dehşet vericidir.

Uluslar ve toplumlar kendi iç dinamikleri ile neo-liberal ve neo-emperyalist politikalara ve bu kavramlar çerçevesinde değerlendirilen küreselleşmeye karşı direnç noktaları oluşturmaktalar. Örneğin, küreselleşme karşıtları örgütlenmesi, diğer çeşitli sivil toplum örgütleri, bunların arasında Green Peace, siyasi arenada “yeşiller” grupları hepsi direnç alanları yaratmaktadırlar. Üniversitelerde böyle direnç alanları yaratılabilir mi? Yaratılmalı mıdır? Üniversite varsa eğer, direnç alanlarını eğitim, öğretim ve araştırma hedeflerini aksatmadan oluşturabilir mi veya onların içinden mi oluşturmalı? Teknoloji ve ona bağlı gelişmeler onu nasıl etkilemektedir?

Yine Lyotard’a göre yükseköğretim hedefinden şaşmıştır. Yükseköğretim idealler değil beceriler öğretmek üzere planlanan bir eğitim olmuştur. Orada da bilgi artık hedef değildir, bilgi bir amaca hizmet eden araçtır. Ona göre bilimde ve yükseköğretimde performans bilginin önüne geçmiştir ve üniversite her gün biraz daha fazla uluslararası güç odaklarının istekleri çerçevesinde şekillenmektedir. Eğitim bundan böyle “Bu doğru mu” sorusuna cevap aramayacaktır, sadece “Bunun yararı nedir?” “Fiyatı nedir?” ve “Satılabilir mi” sorularını cevaplayacaktır. (1997:175)

Lyotard’ın bu ağır yargısının doğruluğunu tartmak için çağımızdaki yapılanmaları içinde üniversiteye bir bakalım. Bu süreçte, yani kapitalizm’in 1. aşamasından, neo-emperyalist döneme dek geçen süreçte her alanda durmaksızın gelişen teknoloji özellikle dijital teknoloji, tüm dünyayı doğal olarak “üniversite” yi de hem kavram olarak, hem de kurum olarak değiştirmiştir. Bir kitabın ilk sayfasından, kapak tasarımına kadar sanal ortamda gerçekleştirilebilmesi; tüm metinlerin, hatta unutulmuş veya kayıp metinlerin bile bize bir tuş kadar yakın olması; her türlü bilgi ve iletişim olanaklarının parmaklarımızın ucunda oluşu, bilim ve araştırma adına bulunmaz fırsatlar ve gelişme imkânları yaratmaktadır. Bilim insanlarının, birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta olmalarına karşın e-posta’lar kanalı ile dakikalar içerisinde iletişim kurabilmeleri, e-dergilerle bilgiyi en çabuk şekilde paylaşabilmek, daha fazla bilgi üretebilmek ortamını sağlamakta. Bu gelişmelerin aynı hızla ve artarak süreceği düşünülürse, ilerde neler olabileceğini hayal etmek bile hayal gücünün sınırlarını zorlamaktır. Bunun yanı sıra, bu teknolojinin getirdiği yenilikler birçok iş alanında “ara eleman” gereksinimi ortadan kaldırmaktadır. Örneğin

yer personeli kullanmadan sadece sanal ortamda tüm işlemlerini yapan hava yolları şirketleri ve buna benzer uygulamalar içinde olan diğer başka sektörler bulunmaktadır. Hizmetlerin pek çoğunun salt elektronik ortamda yapılacağı bir dünya'ya doğru gitme sürecinde birçok iş alanının kapanacağı ancak yeni iş olanaklarının da açılacağı varsayabiliriz. Bu sebepten üniversitelerde bir takım yeni mesleklerin ve bölümlerinin oluşturulması ve ara eleman yetiştiren bölümlerin farklı bir eğitime yönelmesi de söz konusudur. Kaçınılmaz bir biçimde bu teknoloji öğretim yöntemlerini de değiştirmiş ve daha da değiştirecektir. Görselliğe dayanan, dijital ortamı kullanan öğretim metodları öne çıkacaktır. Bütün bu olumlu ya da olumsuz gelişmelerden geriye dönüşü düşünmek olanaksız ve anlamsızdır.

Dijital teknolojinin yarattığı bilimsel ve akademik ortam, üniversiteyi, uluslararası kalite standartlarını yakalamaya dolayısı ile uluslararası arenada rekabetçi ve mükemmeliyetçi olmaya ve yine uluslararası akreditasyon'a zorlamaktadır. Bu üniversitelerin bir anlamda küreselleşmesi ve evrensel bilimin bir parçası olmaları anlamını taşır ve gereklidir. Ancak küreselleşme kavramının neo-liberal, neo-emperyalist politikalar açısından bir değerlendirmesinin yapılarak üniversitelerin bu politikalara hizmet edip etmedikleri de irdelenmelidir. Bugün ülkemizde 21. y.y.da üniversite eğitimini şekillendirmekte olan Bologna ve Lizbon süreçlerine yakından bakarak buna bir cevap arayalım.

Sosyal Bilimlerde ve Edebiyat Eleştirisinde hiçbir kavramın “masum” olmadığı inancı kuvvetlidir. Çünkü her söylem gibi, her türlü bilimsel veya ideolojik söylem de kendi mantığının sistemi içerisinde, kendi doğrularını kuran dildir. Bologna sürecine bu açıdan baktığımızda öncelikle bu süreçte getirilen değişikliklerin Avrupa'nın Amerika Birleşik Devletlerini hem örnek alma hem de onunla rekabet edebilme ve dünyanın birinci ekonomisi olma hedefleri ile ilgili olduğunu görürüz. Bu da zaten açıkça dile getirilmektedir. Bu süreçte vurgulanan kültürler arası uzlaşma ve demokratikleşme hedefleri masum ve doğru hedefler olarak sergilenmekle birlikte, bilginin serbest dolaşımını ki buna bilgi transferi de deniyor ve kaliteli iş gücünün dolayısı ile para'nın çok gelişmiş ülkelere girişinin engellenmemesi kısaca “transfer”in tek taraflı olması esastır. Uygulama zaten bunun böyle olduğunu göstermektedir.

Yine Bologna sürecinde vurgulanan “rekabetçi ekonomi” ve “bilgi toplumu”na üretken olarak katılacak eleman yetiştirme hedefleri “istihdam edilebilirlik” yani sektörlerin beklentilerine göre öğrenci mezun etme kriterini en öne çıkarmıştır. Lyotard'ın söylediği gibi ideallere göre (ki Lyotard'ın bu sözü insani değerler

anlamında kullandığını düşünüyorum) öğretim ortadan kalkmıştır. Üniversite sanayi iş birliği de yine bu koşullarda ortaya çıkar. Bologna sürecinin getirdiği yenilikler sektörel beklentilerle, akademik beklentiler arasındaki farklılıkları en az'a indirgeme yolundadır. Bu sebep' den örneğin geçen yüzyılın dar "ihtisas alanı" anlayışı geride bırakılmış, öğrencilerin disiplinler arası geçişleri kolaylaştırılarak çok yönlü, çok dilli, birçok alanda birden hizmet vermesi beklenen performans'a dönük mezunlar yetiştirmek hedeflenmiştir. Öğrenmeyi öğrenme, bilgiyi pratiğe uygulayabilme, yeni durumlarda oluşan problemleri çözebilme becerileri ve ömür boyu eğitim hedefleri çok doğru ve gereklidir. Ancak dikkat edilirse, bunlar salt bireysel performansı artırıcı hedeflerdir. Bunların yanısıra etik değerler ve Lyotard'ın tanımı ile "idealler" öğretilmelidir. Aynı şekilde üniversite-sanayi iş birliği proje'ler yolu ile üniversiteye güç ve para aktarımı ve mezunlara yeni istihdamı sağlamak açısından gerekli ve önemli hedeflerdir şüphesiz. Ancak burada sorun sektörlerin üniversite eğitimi üzerinde daha çok söz sahibi olmaları, tersi olması gerekirken üniversitenin sektörlerin peşinden gitmesidir. Bilim, bilgi, bilimsel araştırma tüm insanlığa hizmet ettiği sürece değerlidir, belli odaklara hizmet eder ve o odakların güçlenmesini sağlar ise hedefinden uzaklaşır. Bugün uluslararası "academia"da bilimsel yayın kabul edilen dergilerin bağlı oldukları endekslerin sahibinin çok uluslu medya ve (artık) endüstri devi Thomson Reuters oluşu da gerçekten düşündürücüdür.

Evrensel ve bütüncül eğitim veren kurum anlamına gelen "Üniversite"nin aslında piyasa ekonomisi içinde hiç yeri yoktur. Üniversite o alana dahil olarak, kuramsal savaş alanını daraltmış, sistemin bir parçası olmuştur. Eğitim, her zaman politik olmuştur. Kaçınılmaz bir şekilde hem ulusal hem de uluslararası politikaların etkisindedir. Gerçeklere hangi açıdan bakıldığı ve hangi tür insan yetiştirilmesi hedeflendiği ile ilgilidir. Üniversite'nin ayrıcalığı ve gücü her dönemde her türlü ideolojik şekillendirilmeye direncinden, yapı-bozucu (deconstructive) olmasından ve özgür düşünce ortamında, eleştirel fikir üretmek koşulsuz direnç alanları yaratmasından kaynaklanmıştır. Bir yerde üniversite, düşüncede, yazıda, konuşmada, edebiyat ve sanatlarda "civil disobedience" (sivil itaatsizlik) alanları oluşturulan yerlerdir. Onun dışında bir gücü yoktur.

Çok ilginçtir ki yazımın başında adı geçen, çok uluslu kapitalizmin neo emperyalist politikalarına karşı çıkan onları doğru okuyan bilim adamlarının hemen hemen hepsi sosyal veya beşeri bilimci veya edebiyat-kültür araştırmacılarıdır. Demek ki, halen üniversitelerde "fikir üretme", değer yargılarını sorgulama ortamları

bu fakültelerde odaklanmaktadır. Batı'da "Humanities" bizde İnsani Bilimler olarak tanınan bu fakülteler ne yazık ki en az rağbet gören fakülteler arasındadır çünkü iş çevreleri ile sanayi ve ekonomik güçlerle pek ilişki kuramazlar, dolayısı ile mezunlarının büyük paralar kazanma ihtimalleri düşüktür. Ülkemizde, Edebiyat, Fen Edebiyat, Güzel Sanatlar, Beşeri ve Sosyal Bilimler, hatta İlahiyat Fakülteleri adı altında toplanan disiplinlerin hepsi "Humanities" İnsani veya Beşeri Bilim disiplinleri tanımına girerler. Bu disiplinler insan olmanın ne demek olduğunu araştıran, insani durumu her yönüyle spekülative, analitik ve eleştirel yöntemle inceleyen akademik alanlardır. "Humanities" disiplin olarak mesleki ve profesyonel beceriler yerine, genel kültür ve entellektüel becerilerin kazanıldığı bölümlerden oluşur. Üretimleri kuramsal ve spekülative. Bu yüzden akademisyenleri çok dilli, çok kültürlü (multi-cultural), çok disiplinli (multi-disciplined) yetiştirmek zorundadır. Ancak İnsani Bilimler de son yıllarda çok uluslu kapitalizmin büyüme politikalarından ciddi bir şekilde etkilenmektedir.

Ünlü feminist ve çevreci bilim kadını Gayatri Chakravorty Spivak Death of a Discipline (2003) (Bir Disiplinin Ölümü) adlı kitabında ABD yayın ve çeviri politikalarının soğuk savaş döneminde oluşturulan siyasi görüşler çerçevesinde edebiyat ve özellikle karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının yapılmasını ve dolayısı ile kültürler arası iletişimi, bazı konuları (Marksizm gibi), yasaklayarak ve bazı konulara yeni öğretiler ekleyerek engellediklerinden söz eder. Buna karşı yeni bir vizyon geliştirmek zorunludur Spivak'a göre. Diğer yandan birçok sanat kuramcısı, sanat'ta biçim ve tür sınırlarının yok olmasını estetiğin kültür ve üretim endüstrisinin eline geçmesine bağlamaktadır. Lyotard'a göre estetik üretimi Amerika Birleşik Devletleri kendi popüler kültür ürünlerini tüm dünyaya satarak, dünya üzerindeki kültürel hegemonyasını güçlendirmek üzere kullanmaktadır. Örneğin, John Storey popüler kültür'ün işlevini şöyle tanımlar:

[İnsanları] gerçek kültür'den uzaklaştırmak aracı olarak ve yine insanları kapitalist kültür endüstrisinin ticari ve ideolojik emellerine hizmet edebilir hale getirmek için kullanılan bir kültür[dür] (1997:202)

Spivak'ın sözünü ettiği yeni vizyon, insani bilimlerin her alanında (tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, edebiyat, sanat, diller ve dinler) evrensel insan olma durumu ile ilgili analize dayalı, eleştirel ve bilimsel düşünce yöntemleri ile, yapı-bozucu ama aynı zamanda yenilik getirici, yaratıcı ve stratejik görüşler üretmek olmalıdır. Veriler

yeniden yorumlanmalı, öğretiler sorgulanmalı, doğruların neye göre doğru oldukları saptanmalı ve yeni değerler ve stratejiler geliştirilmelidir. Sanat ve Edebiyat ihmal edilmemelidir. Onlar birer başkaldırıdır. İçinde buldukları koşullara karşı çıkarak, daima daha iyi bir yaşama işaret ederler. Marcuse'a göre en azından tahammül edilmez koşulları tahammül edilir yaparak var oluş acısını unuttur (dukları) (1997:107-8) için onlardan vaz geçmememiz gerekir.

Eleştirel ve sorgulamacı düşünce, hatta spekülative ve felsefi düşünce hiç şüphesiz "insani bilimler" alanlarının tekelinde değildir. Tüm pozitif bilimler de sorgulamacı ve eleştirel yaklaşımla başlar, hatta spekülative ve felsefi düşünce fen bilimlerinin de temelidir. Spekülasyon'dan, hayalden kuram'a kuram'dan ispatlamaya uzanan bir yol vardır. Fen bilimlerinin ürünleri "insani bilimler"inkinden farklıdır, teknolojik gelişmeye dayanır. Ancak bu ürünlerin kullanımında insani değerlerden uzaklaşmak tehlikesi evrensel ekonomik sistemde fazlası ile vardır. Tüm pozitif bilimlerin başkaldırısı buna olmalıdır. Her alanda bilim, etikle ve ideallerle el ele olmak zorundadır.

Türk üniversitelerinde bilim yaşamı 20. y.y in başında Batılılaşma hareketi ile yüzünü ilk kez Batı bilim ve entellektüel yaşamına döndüğü zaman o ülkelerin birikimleri karşısında bir güvensizlik dönemi yaşamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu taklitçilik dönemi "intihal" olarak suçlamak yerine, bunu 16. y.y. Avrupa Rönesans'ında yaşanan "imitation" taklit ederek öğrenme dönemine benzetmek gerekir. Ama, artık Türk üniversitelerinde bilim her alanda taklit dönemini bitirdiği gibi birikim sürecini de tamamlamış ve yaratma "innovation" sürecine geçmiştir. Artık Türk Bilim'i Batı taklitçiliğinden ve Batı'nın önderliğinden kendi varlığını kanıtlamak ve belkide bu yolda yapı-bozucu olmak dönemine geçmek zorundadır, bulgularını da ülke ve özgür dünya için kullanmalıdır. Hedeflerini doğru saptamalı ve onları demokratik üniversitelerin "özgür düşünce" ortamlarında ve bir lider tavrı ile gerçekleştirmelidir. Ancak istenilen demokratik özgür düşünce ortamının en azından üniversitelerde nasıl yaratılabileceği belki de başka birçok yazının konusu olabilecek kadar tartışmalıdır.

Kaynakça:

- 1- Bakırtaş T., Karbuz S. “Globalization, Development and Poverty in the 21th Century” İktisat, İşletme ve Finans (No:177) Aralık, 2000, (s.32-48)
- 2- Eagleton, Mary. (2003) Feminist Theory. Oxford: Blackwell.
- 3- Mc. Caffery, Larry. (ed.) (2003) Storming the Reality Studio (1991) Duke University Press.
- 4- Spivak,C. Gayatri. (2003) Death of a Discipline. Columbia University Press.
- 5- Storey, John. (1997) An Introduction to Cultural Theory and Popular Culture. London: Prentice Hall.